
1-2•95

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

KDO JSEM?

Kde stála moje kolébka? Kde visela plachetka, ve které maminka mně houpala? Ještě dnes slyším její slova: „...spinkej, spinkej, malinká, usni na chvílenku, bude se ti pěkně zdát, jak běháš s dětma venku...“

Matčina sladká slova, zahánějí můj strach. Že není pravda, řekni, maminko, že Romové byli, jen plevel v dějinách, mezi ostatními jen ti poslední!

Mezi ostatními hledám své místo, svou minulost hledám, chci vědět, kam jdou mé zítřejší dni. Sem a tam chodím a ptám se: Kdo jsem? Otevřte svá srdce, lidé, prosím vás, řekněte, že nejsem jen bludný vítr pod lesem, že Rom je člověk a člověk je i Rom.

Milena HÜBSCHMANNOVÁ

HISTOREO ZNAMENÁ PÁTRÁM (Úvahy o pramenech k romským dějinám)

Vznikající národ vytváří své dějiny a společné dějiny spoluvytvářejí vznikající národ.

S tímto soudem můžeme souhlasit nebo polemizovat: záleží na tom, co chápeme pod pojmem „dějiny“.

Každá existující entita působí v souladu se svou povahou, aby se něco dělo, a zároveň je vystavena tomu, aby prostředí, z něhož se vyděluje, a jímž je vydělována, působilo, že něco se děje s ní. Proto ani entita jakékoli lidské společnosti neexistuje bez dějin. Dějiny nevytváří, nýbrž je má. Jsou projevem její existence, jejího trvání v čase.

Dějiny se častěji chápou jako povědomí o probíhajících dějích. Jako dějinná paměť. Jako památníky, které po sobě zanechávají současníci proto, aby po nich v budoucnosti zůstala památka.

Pojem dějin se ještě zužuje, představujeme-li si pod ním pátrání po oněch „památnících“ - po stopách, záznamech, svědectvích. Ve významu pátrání odpovídá pojem dějiny svému řecko-latinskému ekvivalentu - historie. *Historéo* - znamená „pátrám“.

Někdo vidí dějiny už jenom jako jejich vypátranou podobu, utříděnou, zhodnocenou (eventuálně profiltrovanou v zájmu té či oné ideologie) a uskládněnou v knižní konzervě.

Další rozdíl v pojetí dějin spočívá v odlišném chápání jejich časové dimenze: mnozí považují za dějiny pouze to, co bylo - ačkoliv to, co je - současné děje, jsou rovněž součástí plynoucího času, a tedy dějinami.

Dějiny v souhrnu všech těchto pojetí jsou složkou existenční identity každého člověka, každé rodiny, každého rodu, „národu“ - neboli etnického společenství. Každý s nimi jinak zachází, ale každá pospolitost se dovolává společně prožitých dějů, chce-li posílit svou identitu. Každá pospolitost ony děje nějakým způsobem

uchovává, traduje, zhodnocuje a příznivě prezentuje, chce-li zdůraznit opodstatněnost této své identity a její právo na uznanou existenci mezi ostatními.

Dějiny se neuchovávají jen v písemných záznamech. Historie rodů žije v rodových historkách vyprávěných po generace. Dějiny slavných rodů na africkém kontinentě tradovali ústně *grioti*, bardi - genealogové.

V Indii plní funkci genealogů-bardů *dóm - mirásiové*, nejbližší příbuzní evropských Romů. (Etnonymum Rom se vyvinulo z džátínymu, neboli kastovního názvu, *dom*). Džátí - kasta, profesně rodová skupina, je dodnes v Indii základní jednotkou společenského systému, a tedy skupinou, v rámci níž se zcela prvořadě pociťuje existenčně-společenská identita. Různé džátí mají „své“ *dom - mirásie*, často negramotné, avšak s geniálně vycvičenou pamětí a s vynikajícími, po tisíciletí kultivovanými hudebními schopnostmi. Ti při různých příležitostech (například při svatbách) zpívají rodinné „dějiny“ svých *džadžmánů* neboli „nájemců“, kteří jsou jim za tyto služby povinováni stanovenou odměnou.

Rody rozvíjející se v národy ve zpětné vazbě s tak zvaným civilizačním pokrokem, vyjádřeným v podstatě ve vývoji technické a organizační efektivity, přistupují k časově a početně rozlehlému souboru „dějinných dějů“ vyzbrojeni prostředky, které nabízí právě „civilizační“ rozvoj. Dějinná paměť se zaznamenává písmem, uchovává v kronikách, archivních sbírkách, pátrají po ní a zpracovávají ji akademicky vzdělaní historici, prezentuje se v knižních, audiovizuálních publikacích a podobně. V tomto smyslu tedy národy vytvářejí dějiny a dějiny vytvářejí národy.

Zajímavé je, že počátky národních dějin bývají zaznamenány „cizinci“. První zmínka o Praze pochází z pera židovsko-arabského kupce Ibn Jakúba; Velkou Moravu jako první popisuje byzantský panovník Konstantin VII - Porfyrogennetos (945 - 959) ve svém díle „O správě říše“. Indická historiografie se opírá o prameny arabských a čínských cestovatelů, řeckých a arabských historiků, později o dokumenty anglické. Snad je to tím, že „cizinec“ vnímá odlišnost od vlastní svébytnosti jako nedílný monolit, aniž ví, že ti, co mu připadají „stejní“, vzájemně identičtí, se ve skutečnosti identifikují jinak, než on se domnívá. Je to vidět i v rozdílu mezi apelaativem, názvem, kterým určitou pospolitost nazývají jiní, a etnonymem, jménem, které pro vlastní skupinu používají ti, co se s ní ve skutečnosti identifikují. Název Ind dali obyvatelům „indického“ subkontinentu Řekové; po nich jej užívali Arabové, po těch Angličané - ale Ind o sobě řekne na prvním místě, že je Bengálec, Gudžarátec, Pandžábec, Tamil, Telužan, atd. atd. - a vlastně jen pro snazší komunikaci s „cizincem“, kterému tato etnonyma možná nic neříkají, uvede, že je „Ind“. Podobně žádný „Indián“ se neztotožňuje s apelaativem indián, nýbrž se považuje za Mohawka, Lakotu, Dakotu, Kečuánce, Mikosukie, Kríe a tak podobně. Stejně tak „c/Cikán“ je Rom, Romaničel, Sintí, Kale, Manuš, eventuálně kalderaš, lováří, erlijec a podobně. Velice často se nadskupinová identita, překlenující identitu etnorodovou, vytváří v interakci s „cizinci“, kteří jednají s Indy, Indiány, Cikány, Eskymáky atd., jako by to byly jednolitě identitní celky.

Jak je to s dějinami Romů? Existují dějiny Romů? Pokud chápeme dějiny v nejširším významu tohoto slova, pak nemohou neexistovat dějiny Romů, existovali Romové.

Romové si pěstují dějiny i v užším slova smyslu: jednotlivé rody tradují svou historií v rodových historkách, ve vyprávěních o předcích. Tak jako je dodnes v Indii nesmírně významná identita kastovní - a kasta (džátí) je v podstatě profesně-rodová pospolitost - tak i Romové pociťují rodovou identitu jako primární. Píše o tom Margita Lakatošová (Romano džaniben 3/94, s. 2-13) i pan Petr Stojka, jehož dopis citujeme v tomto čísle.

V posledním čtvrtstoletí na sebe upozorňuje etnogenetický vzmach romského „národa“. Za velice zvláštních a obtížných podmínek začínají jednotlivé romské „rody“ či „džátí“, subetnické skupiny - pociťovat společnou identitu. Hlásí se k ROMIPEN/ROMANIPE(N), k romství, a protože si sami potřebují ujasnit a uvědomit, co ona romská „nadrodová“ (národní) identita je - začínají po ní pátrat - (*historare*) v dějinách (v *historii*).

O tisícileté historii Romů na půdě Evropy existují výlučně „cizí“, neromská svědectví. Jsou to ovšem skutečně svědectví o Romech? Nejsou to spíše svědectví o tom, jak „gádžové“ (neromové) vnímali Romy a jejich odlišnost?

Historici, kteří sestavují a interpretují evropské dějiny Romů, by měli mít na mysli, že prameny pocházejí od víceméně neinformovaných „cizinců“, kteří Romy posuzovali zvnějšku podle svých měřítek, v rámci svých zájmů. Nešlo jim o to, aby posílili identitu Romů, naopak, šlo jim o to, aby posílili identitu vlastní oproti Romům, proti jejich nesrozumitelné a podezřelé odlišnosti.

Uvedu dva příklady neromských svědectví o Romech, které ukazují jak snadno může vést ke zkreslující interpretaci „romských dějin“.

Byzantské prameny se o „adsinganos“ anebo „Aiguptos“ - jak se Romům říkalo - zmiňují často nevalně. V roce 1204 hrozí kanonista Theodor Balsamon ve svém komentáři ke kánonu LXI. trullského koncilu šestiletou exkomunikací všem, kdož vykořisťují veřejnost tím, že předvádějí medvědy a věští osud. V roce 1303 rozesílá konstantinopolský patriarcha Athanasius I. pastýřský list duchovním s příkazem, aby varovali věřící před krotiteli hadů a medvědáři a nenechali „adsinganos“ vstoupit do domu. V roce 1400 se v Byzantském kánonu opět vyhrožuje pětiletou exkomunikací tomu, kdo si nechá věštit od „aiguptisas“ - cikánek.

Znamená to, že „s cikány byly problémy“ od samého počátku jejich evropské historie?

Povšimněme si jiného dokumentu z roku 1447. Je to zpráva německého cestovatele von Harffa z Kolína nad Rýnem. Při své pouti do Svaté země procházel Byzancí a zastavil se též v přístavu Methone (Modon). Přístav leží na jižním pobřeží dnešního Řecka. Své zážitky z tohoto místa popisuje následujícím způsobem:

*„Tak jsme vyšli na okraj města, kde žije mnoho chudých, černých lidí v malých domcích s doškovými střechami - dohromady je domků asi tři sta. Oni lidé se jmenují Suyginer (cikáni): my je nazýváme pohany z Egypta, když putují po našich zemích. **Tito lidé jsou zruční ve všech řemeslech: jako ševci a příštipkáři, zejména jako kováři.** Zdá se na pohled velice divné, že kovadlina tu stála na zemi a kovář u ní seděl... Vedle kováře, také na zemi, seděla jeho žena a tkala tak, že oheň byl mezi nimi. Vedle ležely dva malé kožené vaky, které vypadaly jako měchy dud, napůl zahrabané do země. A jak žena tkala, čas od času vždy*

nadzvedla jeden z měchů a zase ho stlačila dolů. Tím se pod zemí vehnal vzduch do ohně... Tito lidé přicházejí ze země Gyppe (Egypte), která leží asi čtyřicet mil od Modonu. Tuto oblast ovládá nyní turecký císař...

Co se zde dozvídáme o Romech? Že jsou zruční řemeslníci, zejména kováři. Že kováři pracují zvláštním způsobem, jinak než kováři evropští. Kovat v sedě je charakteristické pro kováře indické. Itinerantní indiští kováři *gádulija - lohárové* sedí dodnes při své práci na zemi. (To ovšem Harff nevěděl). Dále se ze zprávy němec-kého cestovatele dozvídáme, že Romové v Modonu jsou usedlí. Patrně byli usedlí i ve svém dřívějším bydlišti nedaleko Madonu, v tzv. Malém Egyptě, odkud museli migrovat před postupujícími Turky.

Proč se o zručných, usedlých romských kovářích nedozvídáme z byzantských pramenů? Romské kovářské „džátí“ žily v Byzanci bezpochyby už v době, kdy Balsamon, Athanasius a další pranýřovali „cikánské“ medvědáře, krotitelé hadů a věstkyně. Proč se nezmínili také o cikánských kovářích? Protože *nebylo zapotřebí je pranýřovat*. Byli normální. Nevadili. Nevzbuzovali pozornost. V multietnické byzantské společnosti nevzbuzovala pozornost ani jejich černá barva. (Ta začala být podezřelá teprve mezi modrookými, plavovlasými, „bílymi“ středoevropany).

Pokud byli Romové „normální“, gádžovští historici si jich nevšímalí. Všimá si například dnešní „gádžovský“ tisk „normálních“ Romů? Píše se o pětadevadesáti procentech těch, kteří neničí byty? Nikdy. Zato se znovu a znovu na obrazkách ukazují dramatické výjevy demolic, drastická senzace vytlučených oken a spálených dveřních trámů. A tyto „gádžovské“ záznamy současných dějin pak vzbuzují dojem, že byty ničí nikoli pět procent Romů, nýbrž všichni cikáni.

Právě takováto neromská historická svědectví přispěla k tomu, že etnoapelativum „cikán“ se stalo stigmatizujícím socionymem s konotací zloděje, barbara, nečistého, nepořádného, nekulturního otrapy. Když se Rom něčím proslavil, bylo jaksi nevhodné spojovat onu slávu, onu pozitivní hodnotu, s nadávkou „cikán“. Na prvním mezinárodním EXPO v Montrealu v roce 1967 se vystavovaly nádherné umělecké výrobky romských kovářů z Podunajských Biskupic a Košiarisek u Bratislavy. Nevystavovaly se ovšem jako výrobky „cikánských“ (nebo romských) kovářů, nýbrž jako slovenská lidová tvorba.

Další příklad historického zkreslení, o němž se chci zmínit, je podrobně analyzován v nesmírně zajímavé studii německé folkloristiky Ines Köhler-Zülch (1992). Práci jsme anotovali v *Romano Džaniben*, 2/1994, s. 68.

Autorka sleduje osud legendy, podle níž byli cikáni odsouzeni k věčnému putování proto, že neposkytli útulek svaté rodině při útěku do Egypta. Legenda je rozšířená ve folkloru západní Evropy a po pět století se až dodnes opakuje v různých kronikách a lexikonech. Není vynechána ani v cikanologických dějepisných studiích, odkud ji přebírají ekletici do populárních publikací. Romové, objevivší se v patnáctém století ve střední Evropě, prý tuto historku sami o sobě rozšířili. Když byli tázáni, odkud, kam a proč putují, odpověděli, že to je trest za jejich nekřesťanský, zbabělý čin. Zvláštní je, že se ona legenda vyskytuje i v romském folkloru - ale jak je vidět z vyprávění Gejzy Demetera (str...), Romové ji zbavili proticikánské pointy.

Jako nejpůvodnější zdroj legendy se uvádí Aventinova Bavorská kronika vydaná v roce 1521. Aventinus se zmiňuje o příchodu Romů do Bavorska v roce 1437: při konfrontaci s místními občany měli o sobě údajně legendu vyprávět a kát se z hříchu. Aventinus nebyl očitý svědek. Narodil se čtyřicet let poté, co popisuje objevení Romů v Bavorsku. Kde se legendu doslechl, nebo dočetl, když mu ji nevyprávěli sami Romové? Přebírá ji od dřívějšího autora Andrease z Regensburgu, který o Romech píše toto:

„Hec gens a partibus Ungarie erat oriunda dicebatque se exulare in signum sive memoriam fuge domini in Egiptum, dum fugeret a facie Herodis, qui eum querebat ad occidentum.“ (Köhler-Zülch, 1992, s. 44).

„Tento lid přišel z uherských krajů a říkal, že žijí jako exulanti na znamení a na památku útěku Pána do Egypta před Herodesem, jenž se jej snažil zahubit.“

Pověst podobná, a přece s úplně jiným vyzněním. Romové tu nevystupují jako protikřesťanští pohani, ani jako zbabělci, kteří odmítli poskytnout svaté rodině přístřeší, ale naopak jako dobří křesťané, kteří ze soucitu s Pánem, putují na jeho počest světem, tak jak musel putovat on, když prchal před Herodesem.

Jednou jedinkrát se uchovala pověst v tomto znění. Její následná citace byla zkreslená. Ale všechny další citace v průběhu celých pěti set let opakovaly nikoli původní znění, nýbrž jeho zkreslenou reprodukci. Proč?

Čím dále tím více Romů se snaží definovat ROMIPEN - identitu, která překlenuje rody a kasty. A při tomto etnogenetickém procesu začínají uvědoměle vytvářet své dějiny. Na prvním místě se o ně zajímají - pátrají po nich, protože ve škole neměli nikdy příležitost se o sobě cokoli dozvědět. Toto historare - pátrání vede u většiny cestami necestami, nad kterými se necitlivý „odborník“ může povýšeně usmát - ale nechť si ten, kdo se pohorší, uvědomí, že on se od první třídy základní školy, až po maturitu nebo absolutorium vysoké školy, seznamoval s dějinami vlastního národa; že mu byly předkládány tak, aby mohl být hrdý na hrdinství předků, na mistra Jana Husa, Jana Žižku (kterého jiné národy střední Evropy naopak zatracují), že na rozdíl od Romů byl vyučován ve vlastním mateřském jazyce, že tedy pro úvahy o historii má zcela jiné předpoklady než většina Romů.

Nicméně jsou i akademicky vzdělaní romští historici, kteří „pátrají“ po romské historii vysoce odborným způsobem. Zajímavé je, že dva z nich žijí v Brně: Dr. Bartoloměj Daniel a PhDr. Jana Holomková-Horváthová. (Romano džaniben průběžně seznamuje zájemce s jejich studiemi.)

Bylo by však škoda neseznámit se s „historickými“ pokusy laiků. Některé z nich mají nesmírně cennou informační hodnotu a mohou inspirovat i další Romy k záměrnému a uvědomělému zachycování vlastních dějin.

V následujícím souboru ukazujeme různé typy historických svědectví, která jsou stavebními kameny romských dějin, vytvářených Romy.

Legenda „Jak pavouk zachránil Pámbíčka“ ukazuje, v jakém podání žije stará protickánská pověst mezi našimi Romy.

Vyprávění pana Andreje Tokára z Humenného je příkladem historie tradované v rodových historkách.

Životopisný (nebo „rodopisný“) zápis pana Matěje Šarkóziho z Písku posunuje rodové historky blíže k „historii“ - blíže k realitě.

Ilona Ferková se ve své práci odpoutává od historie rodu a s magnetofonem v ruce jde sbírat svědectví o rekrutování Romů do průmyslu v Čechách po roce 1945.

Konečně studie Bartoloměje Daniela je ukázkou profesionální historické práce.

Dějiny nejsou jen to, co bylo v minulosti. Dějiny jsou i to, co se děje dnes - neboť každým dalším zítřkem se současnost bude posouvat dále do minulosti. Každé svědectví, každý záznam o dnešku je cenný. Je to dějinný památník - a čím více takových romských dějinných památníků bude, tím větší příležitost budou mít budoucí historici k tomu, aby se na dějiny Romů dívali nezkresleně. Čím větší úsilí věnuje národ tomu, aby vytvářel své dějiny, tím účinněji mohou dějiny spolu-vytvářet uvědomělý národ. A národ, vědomý si své identity, svých pozitivních hodnot i svých nefukčních vlastností, může lépe obstát v komunikaci s ostatními, může účinněji přispět k bezkonfliktnímu soužití mezi lidmi.

LITERATURA:

- Dějiny Byzance, autorský kolektiv pod vedením Bohumily Zástěrové, Academia Praha 1992*
Fraser, Angus, The Gypsies, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts USA 1992
Köhler-Zülch, Ines Die Heilige Familie in Ägypten, die verweigerte Herberge und andere Geschichten von „Zigeunern“: in Berichte und Ergebniss einer Tagung (15. 1. - 17. 1. 1992 Königstein), ed. Daniel Strauss, Dokumentations und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, Heidelberg, 1992
Soullis, George, The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the late Middle Ages, in DOP 15 1961 s 141-165.
-

SUMMARY

A people (národ - nation) records its own history: that history in turn influences the development of that people. Among various peoples history is conserved in an oral tradition. In India, where society is composed of "djati" or casts, many have their own "dom - mirasis - often illiterate historian - bards. They are hired to recite from memory, and often in song, cast or clan history at such occasions as weddings.

Interestingly, the earliest recordings of a people's history are often made by foreigners. Up to now, the thousand year history of the Roma on European soil has been recorded almost exclusively by often hostile non - Roma. People tend to

note what is most foreign to them. Few Byzantine sources mention the Roma, because their dark skin and work and living habits were not foreign in Byzantium. But the Roma evoked much suspicions when they arrived further west in the continent. Even today, the news media speaks of the five percent of Roma who destroy their apartments, not of the 95 percent who live normal lives. The term Gypsy has taken on a connotation of thievery, barbarity and filth: the positive elements of Romani culture are usually neglected. Only for the last quarter century, and especially today, are the Roma beginning to discover their own living history, for example, by collecting individuals recollections about their families.

BB